

ÖRÖKSÉG

2012. ÁPRILIS

XVI. ÉVFOLYAM / 4. SZÁM

Április a műemlékvédelemben hagyományosan az ünnepek hava. Lassan három évtizede az ICOMOS, a Műemlékek és Történeti Együttesek Nemzetközi Tanácsa elfogadta a javaslatot, hogy hasonlóképpen az egyes művészetekhez, a jelentős társadalmi kérdésekhez, legyen világnapja az épített örökségnek is, mégpedig április 18-án. Idén ebben a hónapban azonban nemcsak a világnapot ünnepeljük. 140 esztendeje annak, hogy hosszú előkészítés után, 1872. április 4-én megalakult a Magyarországi Műemlékek Ideiglenes Bizottsága azzal az első feladattal, hogy lajstromba vegye a hazai műemlékeket, kezdetben a középkorig bezárólag tekintette műemléknek az épített örökséget. Úgy mondjuk, a Bizottság létrejöttével megteremtődött az intézményes műemlékvédelem alapja. Hogy azután Henszlmann Imre művészettörténész, egyetemi tanár, a Bizottság előadója, Pulszky Ferenc régész, az MTA tagja és Hegedüs Candid Lajos miniszteri tanácsos közreműködésével hat évvel később megfogalmazza azt a törvénytervezetet, amely alapjául szolgált a magyar műemlékvédelmet szabályozó első önálló törvénynek, a műemlékek fenntartásáról szóló XXXIX. törvénycikknek.

Amikor április 20-án, az Országház felsőházi termében, a műemlékek világnapját köszöntjük, a száznegyven esztendőre, s mindazokra a művészettörténészekre, régészekre, építészekre, az első műemléki nyilvántartáshoz készített felvételi ívek kitöltésére vállalkozó vidéki levelezőkre, civil értékvédőkre is emlékezünk, akik fontosnak tartották, hogy felkutassák, megőrizték, s az utódokra hagyományozzák nemzetünk közös kincsét.

A budavári Nagyboldogasszony-templom

Fotó: Hack Róbert

Az Örökség április számában olvasható Bardoly István előadása **Ipolyi Arnoldról és az intézményes műemlékvédelem kezdeteiről**, amely az Országos Széchényi Könyvtár Ipolyi-konferenciáján hangzott el. A történelmi múltról beszélve az írás nemcsak a korabeli időkről szól, de tanulságokat hordoz a jelen számára is **(4. oldal)**.

Pécsett, a Zsolnay-negyedben jártunk, amely jócskán megkésve ugyan, de megújulásának befejezéséhez közeledik, s csak kevés a pironkodásra, fanyalgásra okot adó színhely. Már nemcsak a Sikorski-ház fogadja a Gyugy-gyűjteménnyel az érkezőt. **Az egykorvolt gyáépületekbe beköltöztek az egyetem művészeti tanzékei**, a Mattyasovszky-házban otthonra lelt a Bóbita, s a lakóházban bemutatótermek, kiállítások láthatók. Az éledező kertben újra állnak a szobrok, a hatalmas díszvázák **(9. oldal)**.

És még egyszer Pécs: régészeti emlékhely mutatja be a **Szent Ágoston-rend** középkori templomának és kolostorának romegyüttesét, amelynek helyén valószínűsíthetően már az 1130-as években templom állt **(14. oldal)**.

A Kulturális Örökségvédelmi Hivatal nyilvántartásának adatrevíziójáról, térinformatikai feldolgozásáról szóló sorozatunkban **az 1949 és 1965 közötti időszak műemlékké nyilvánítási gyakorlatának elemzése** következik, az egyedi rendelkezések és a korabeli jogszabályi háttér bemutatásával, valamint a korabeli szakmai fogalmak jelentésének és tartalmának szöveghű felidézésével **(15. oldal)**.

Paszternák István egy aprócska faluban volt, ha nem is a világ végén, s nem is ott, ahol már a madár sem jár, de valahol, országunk határszélén, egy kicsi községben, ahol, ha nem is csodák csodája, de egy **középkori eredetű református templomot** talált. Vajon hol járt? **(20. oldal)**.

A Kulturális Örökségvédelmi Hivatal elnökének meghívására Budapestre látogatott az **Osztrák Szövetségi Műemlékvédelmi Hivatal elnöke**, dr. Barbara Neubauer. Hazája műemlékvédelmének helyzetéről és a kihívásokról tartott előadást **(22. oldal)**.

A civil műemlékvédők fontos szerepet játszanak abban, hogy az elkövetkezendő nemzedékek számára megőrizzük múltunk emlékeit. A **Szadvári Baráti Kör** a tevékenyek közül való **(22. oldal)**.

„A kezdet vége”	4
Kaputól kapuig a Zsolnay-negyedben	9
Mesélnek a kövek.....	14
Jelentések és tartalmak.....	15
Templomsors	20
Kompetencia, segítőkészség	22
„Tiéd a vár”.....	22

A címlapon: A pécsi Zsolnay-ház, a pártázat alatt és az oszlopíj között a Fünfkirchen-címerrel
Fotó: Hack Róbert

A hátsó borítón:
A Zsolnay-ház sárga kerámialapos „mintatornya”
Fotó: Hack Róbert

ÖRÖKSÉG

A Kulturális Örökségvédelmi Hivatal folyóirata
www.koh.hu – ISSN 1786-7894

Felelős kiadó: dr. Tamási Judit elnök

Főszerkesztő: Róna Katalin

A szerkesztőség címe:
1014 Budapest, Tánácsics Mihály utca 1.
Telefon: 225-4837, fax: 225-4855,
e-mail: sajto@koh.hu

Laptervező: Lelkes Design Bt.,
Telefon: +36-23/312-488
Mobil: +36-30/272-1991
e-mail: lelkes.peter@t-online.hu

Nyomdai kivitelezés:
DEMAX MŰVEK Nyomdaipari Kft.
Telefon: 236-9070

„A KEZDET VÉGE”

Az Ipolyi Arnoldról és az intézményes műemlékvédelem kezdeteiről című előadás az Országos Széchényi Könyvtár Ipolyi-konferenciáján hangzott el, 2012. február 29-én.

1872. ÁPRILIS 4-ÉN PAULER TIVADAR VALLÁS- ÉS KÖZOKTATÁSÜGYI MINISZTER RENDELETI ÚTON – TÖRVÉNYI MEGERŐSÍTÉS NÉLKÜL, KORLÁTOZOTT FELHATALMAZÁSSAL – LÉTREHOZTA A MAGYARORSZÁGI MŰEMLEKEK IDEIGLENES BIZOTTSÁGÁT A „MAGYARORSZÁGI TÖRTÉNELMI MŰEMLEKEK FELKUTATÁSA, OSZTÁLYOZÁSA ÉS LAJSTROMOZÁSUK ESZKÖZLÉSÉRE”. „KELLŐ SZEMÉLYZETTEL ÉS NÉMI HATALOMMAL”, AHOGY RÓMER FLÓRIS ÉVEKKEL KORÁBBAN JÓSZOLTA. A MŰEMLEKVÉDELEM HIVATALOS SZERVEZETÉNEK TÖRTÉNETE AZONBAN NEM ITT KEZDŐDIK, EZ CSAK A KEZDET VÉGE VOLT.

BARDOLY ISTVÁN

A műemlékek védelmét részben törvényes garanciákkal – Henszlmann Imre és Pulszky Ferenc közreműködésével – a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók kassai vándorgyűlése javasolta 1846-ban, s ennek nyomán 1847 február 22-én a Magyar Tudományos Akadémia felhívást tett közzé Schedel (Toldy) Ferenc titoknok aláírásával elsősorban a műemlékek összeírása érdekében.

Fogantja már nem lehetett, mint ahogy Henszlmann másik javaslatának sem, aki Eötvös József vallás- és közoktatási minisztertől 1848-ban egy, „a műemlékek védelmével foglalkozó régészeti bizottság” felállítását kérte. A Bach-korszakban a minden területre kiterjedő központosítás jegyében 1850-ben bécsi székhellyel, Magyarország területére is kiterjedő jogkörrel, létrehozták a Central-Commissiont (avagy központi bizottmányt), s ennek az egyébként igen hasznos szervezetnek egyik levelezője lett Ipolyi Arnold is. Az 1860-ban kibocsátott Októberi Diploma nyomán, bár az ország közjogi státusa megváltozott, a központi bizottmány egy osztrák miniszteri utasítással azonban változatlanul fenn akarta tartani teljes jogkörét. Ezzel alakult ki az erőter, melyben a műemlékvédelem azóta is tevékenyke-

dik: intézmények a politikától övezve. Az előbbieket változnak, a politika befolyása viszont, hol gyengébb, hol erősebb kisugárzással, változatlan. A Helytartótanács azonban Pápay

„Ipolyit úgy ütötte egy tudomány felkent papjává Toldy – «Magyarország műtörténete munkád által alapvonásaiban örökre és változatlanul meg van alapítva» – ahogy egykor őt fogadta íróvá Kazinczy Ferenc és Virág Benedek.”

István javaslatára kikérte az Akadémia véleményét is, kívánatosnak tartva „hogy hasonló bizottmány itt az ország kebelében alakuljon”. A választ az Akadémián 1858-ban létrehozott Archaeologiai Bizottság előadója, Ipolyi Arnold készítette, javasolva a Helytartótanácsban belül létrehozandó műemléki osztály felállítását, melyet az Akadémia szakértelmével támogatna. E terjedelmes

dokumentum az utóbb felállított műemléki szervezet első, részleteiben is kidolgozott tervezete. Mint Ipolyi Toldy Ferencnek írta: „Csakúgy tumultuaria manu írtam biz én azt hamarjában össze; de hiszen a te mester kezded majd elrendezi [...] Hízlegek azonban magamnak, hogy a Centralis comissiójánál tervezetünk sokkal, nem csak egyszerűbb, világosabb, de praktikusabb is.” A Helytartótanács 1861. október 11-én elfogadta az Akadémia álláspontját, még Schmerling államminiszter is; azonban a Magyar Kancellária, túlzásnak tartva ezt, utasította a Helytartótanácsot, hogy az Akadémiával olyan értelemben egyeztessen, hogy külön intézmény felállítása nélkül, az Archaeologiai Bizottság lássa el a feladatokat. Az autonómiájára akkor különösen kényes Akadémia 1862. december 22-én a beavatkozást elhárította, közölve, hogy „sem közvetlenül, sem közvetve a kebelében működő bizottság által sem most, sem bárminő más viszonyok között kormányi orgánummá nem lehet.” 1863. július 7-én Ipolyi, egri kanonokká történt kinevezésekor lemondott az Archaeologiai Bizottság titkári funkciójáról, feladatait Rómer Flóris vette át. A kötélhúzás az Akadémia, a Kancellária, illetve a Helytartó-

Ipolyi Arnold (1823–1886)

tanács között még évekig, lassú előrearszólással folytatódott, ezért Henszlmann 1865. augusztus 29-én a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók pozsonyi gyűlésén keresztül folyamodványt nyújtott be az országgyűléshez. Néhány hónappal a kiegészítés előtt jutott csak nyugvópont-ra az ügy, mert az 1866. november 8-án kiadott legfelsőbb elhatározás az Archaeologiai Bizottságra ruházta a központi bizottmányi teendőket úgy, hogy szabályzatát a tervezett országos műemléki bizottmányával kiegészítik, konzervátorait a Magyar Kancellária nevezi ki, mindezt azzal a feltétellel, hogy a bécsi bizottmányt

nem gátolják magyarországi tudományos tevékenységében, megtarthatja magyarországi levelezőit, és a Helytartótanács változatlanul kikérheti véleményüket. Henszlmann 1865-ben beterjesztett folyamodványa csak a kiegészítés után, 1867. március 11-én került a Képviselőház elé, de rögvest félre is tolták, pontosabban: „méltó figyelembe vétel végett” áttették „a közintézetek ügyében kiküldött bizottsághoz.” 1867. október 28-án Eötvös József miniszterként, s nem az akadémia elnökeként – egy szabályzatot kért az Akadémiától „az alapítványi jószágokon található műemlékek” összeírásáról

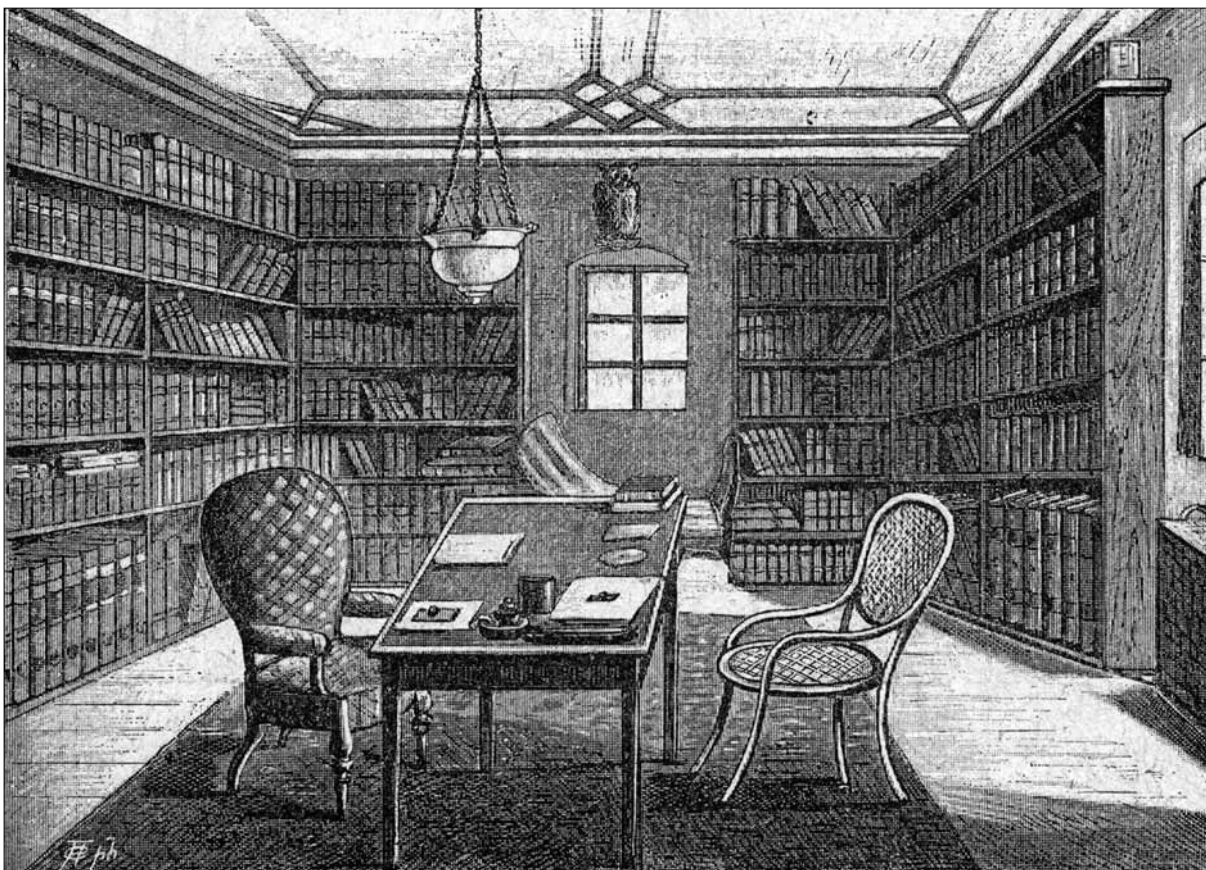
és időleges fenntartásáról. Az Akadémia a kérést teljesítette, de abból az is nyilvánvalóvá vált, hogy Eötvös egyelőre nem gondolt még átfogó törvény megalkotására. Egyébként Ipolyi is támogatta a törvényt a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók 1868-ban Egerben rendezett gyűlésén. Henszlmannak azonban ez kevés volt: 1869. december 16-án, mint Mohács országgyűlési képviselője kész törvénytervezetet nyújtott be az országgyűlésnek, de az többszöri interpelláció ellenére sem került napirendre. Az ok hamarosan kiderült, amikor a képviselőház 1870. március 3-án tartott ülésén Eötvös József miniszter bejelentette, hogy ő kíván „kimerítő törvényjavaslatot benyújtani”. Így talán nem meglepő, hogy 1870. augusztus 11-én Rómer felröppentette a hírt, „hogy Ipolyi Arnold ő nagysága a szervezendő országos régészeti bizottmány elnökéül” van kijelölve. Eötvös Ipolyitól és Rómertől kért és kapott törvényjavaslatot, amit az Akadémia támogató véleményével szemben Henszlmann és Pulszky, túlságosan bürokratikusnak tartva, elvetett. De e ponton most kissé távolodjunk el a száraz tények ismertetésétől. Az Ipolyi-kutatásra – legalábbis az életrajzot illetően – mindmáig rányomja bélyegét Pór Antal könyve, amely a kötetben közölt s Ipolyitól származó dokumentumok bizonyossága szerint is Ipolyi jóváhagyásával készült; nem véletlen váltotta ki Gyulai Pál éles kritikáját, s utóbb – igaz mérsékeltebben – még Hekler Antalét is. Pór életrajzából egy, a feladatoknak élő, egyenes pályát befutó, az egyházi ranglétrán érdemei miatt egyre magasabbra emelt férfiú szeplőtelenül sematikus arcképe bontakozik ki. Pedig, aki 1854-ben mitológiai könyve kapcsán azt írta egy levelében: „és mégis látom [...] aligha szabadulhatok már, míg a

megkezdett fel nem építem; szándékom azonban, sajátlag az elvnl fogva, melytől vezéreltetve e térre léptem, a nemzeti archaeologia teljes megalapítása lévén” – abban a tehetség és elhivatottság tudatából táplálkozó érvényesülési és szerepvágy is munkált. Ezt a benyomásunkat csak erősíti, hogy életművében a nagy programadó beszédek milyen hangsúlyos szerepet kaptak; de a vállalt szerep kiegyenlítéséként „fő törekvése a szép élet volt”, s igazán a barsszentkereszti, műgyűjteményével berendezett s olaszországi kertek mintájára készült parkkal övezett püspöki nyaralójában érezte jól magát. Pór könyvében az áll, hogy Rudolf von Eitelbergernek, a bécsi központi bizottmány vezetőjének pesti útja során Toldy ajánlotta figyelmébe Ipolyit, s Ipolyi is csak arról írt 1859-ben, hogy megbízták a Pozsony környéki műemlékeknek vizsgálatával. De a történetnek van egy másik oldala is, illetve szereplője, mert 1855. április 10-én arról írt Ipolyi egy levelében, hogy: „Magyarország volt kormányzója b. Geringer [...] művem elolvasta után a legélénkebb érdekekkel viseltetett irántam s mint most utólagosan tudom, hosszas kutatás után tudá meg kilétemet hivatalos parancsra; erre azonnal meghagyá a subventionált bécsi irodalmi lapnak, hogy ismertesse meg, parancsolatot adott a pozsonyi helytartótanácsnak s a centralis commissiónak, hogy' a pozsonyi kerületben építészeti emlékek conservátorává első helyre candidáljanak, minek nyomán ki is neveztetett.” Tény, hogy a rendőrség is csak 1855-ben vizsgálta s igazolta megbízhatóságát. Ipolyi életrajzaiban mindig előkerül Toldy Ferenc neve, de nem avval a súllyal, amelyet Ipolyi életében betöltött, pedig egy levelében azt írta róla: „előmenetelem egyik legfőbb tengelyének tartalak”. Mit és kit láthatott meg Toldy Ipolyiban? Toldy – nem minden ok nélkül – magát tekintette a magyar

irodalomtörténetírás megalapítójának, aki számára a nemzeti irodalomtörténet megalkotása – egy megroppant tudatú nemzet kulturális önigazolása – hazafias célú, becsületbeli feladat volt. A *Magyar Mythologia* és a műtörténeti írások szerzője épp olyan területet tárt fel, ami a nemzeti eposz iránti vágygal eltöltött századközép számára a reveláció erejével hatott. Ipolyi „nemzeti archaeológiája”, melyben az utóbb szétváló néprajz, történelem, régészet, művészettörténet még egyenrangú, egybetartozó s egymást feltételező stúdiumok voltak, a kulturális önigazolás más területén ígérte e feladat elvégzését. És Toldy jól választott, igaz, más jelölt nem volt, hiszen Rómer kufsteini fogsága után visszavonultan élt, a hazájából kivándorolt és akadémiai tagságától is jogtalanul megfosztott Henszlmann pedig erre alkalmatlan lett volna, mind habitusát, mind felfogását illetően. Ipolyit úgy ütötte egy tudomány felkent papjává Toldy – „Magyarország műtörténete munkád által alapvonásaiban örökre és változatlanul meg van alapítva” –, ahogy egykor őt fogadta íróvá Kazinczy Ferenc és Virág Benedek. Összekötő kapocs volt politikai felfogásuk is, melyben a hazafiság és birodalmi tudat nem zárta ki egymást; mindketten a hazai valóság körülményei között keresték az értelmes tevékenység lehetőségét, ahogy majd Rómer s az 1860-ban végleg hazatérő Henszlmann is. Az utak 1865 után váltak el véglegesen, amikor a szintén elhivatott Henszlmann céltudatos aktivitása szabadon kibontakozott. Rómer és Ipolyi, illetve Henszlmann között a formák minden későbbi betartása mellett ekkor vált véglegessé az eltávolodás. Nemcsak Henszlmann, de Ipolyi is erősen ambicionálta az intézményes műemlékvédelem irányítását. Toldynak írta Ipolyi 1867. március 7-én: „Ha Henszlmann rosszskor le nem foglalja magának az orszá-

gos conservatorságot jó fizetéssel és sok bajjal – mert tudom, hogy meggyűl a baja majd egyháziaink iránti bizalmatlansága és gyöngédtelen modora által – úgy magam óhajtottam volna, akár fizetés nélkül is viselni.”; de ír majd a „cinikus Henszlmannról” is. Eötvös azonban 1870-ben már elkésett javaslatával. A katolikus egyház és az állam közötti feszült helyzet nem tette könnyűvé Ipolyi kinevezését egy állami hivatal élére, de emiatt nem volt talán Ipolyi sem abban a helyzetben, hogy elfogadja azt. Vagy már akkor más szerepet szántak Ipolyinak? Azonban Henszlmann sem lehetett olyan egyszerűen kinevezni, mert az ellenzék padsoraiban ült, a szélbalon, de figyelmen kívül sem lehetett hagyni. A megoldást az Eötvöst követő Pauler Tivadar miniszter és Hegedüs Candid Lajos, Eötvös, majd utóbb Trefort Ágostonnak is bizalmi embere találta meg – Ipolyi nyomán – az elnöki és előadói funkció kettősségével, a vezetést egy tiszteletbeli megbízást teljesítő elnök, a gyakorlati irányítást pedig az állami hivatalnok előadó kezébe téve, a döntéseket a bizottsági tagok bevonásával hozva. A törvényt pedig elnapolták jobb időkre. Ne felejtjük: a miniszter amúgy a korszak egyik legfelkészültebb jogásza volt. A vezetés szétválasztása persze sem Henszlmannnak, sem Pulszkyknak, sem Arányi Lajosnak nem tetszett, de ez volt az ár. Elfogadták! És 1872. február 8-án Hegedüs Candid Bálvány utcai lakásán előadta „a közte és Henszlmann közt történt megállapodásokat”. Ipolyi nem volt jelen. Henszlmann lemondott a képviselőiségről s 1872. április 4-én a miniszter kinevezte a műemléki bizottság elnökét Szalay Ágostont, előadóját Henszlmann Imrét s tagjait, köztük Ipolyit, a nemrég kinevezett beszercebányai püspököt is. Hogy mit csinált a bizottság tagjaként Ipolyi? Erre a válasz egyszerű: tulajdonképpen semmit. Elkerülte a

bizottságot, pedig számtalan kötelezettsége miatt a Felsőháztól a különböző társulati ügyekig gyakorta tartózkodott a fővárosban. 1875. február 18-án részt vett azon az ülésen, ahol megtárgyalták „Schulek Frigyes bizottsági építész a budavári parochialis templom restaurátója ügyében” beterjesztett tervét, és 1880-ban „Haynald Lajos bíbornokérsek” társaságában megtekintette a Bizottság rajzaiból rendezett kiállítást. Illetve van itt még valami. 1876. január 29-én a Főrendiház úgy rendelkezett, hogy Deák Ferencnek, az Akadémia épületének aulájában felállított ravatalnál a beszentelést Simor János hercegprímás mellett többek között Ipolyi Arnold végezze, s ő segédkezett a gyászistentiszteletnél is. Hamarosan megszületett az 1876. évi III. törvény Deák emlékének megörökítéséről.

Ez kimondta, hogy „országos adakozás útján az ország fővárosában, az elhunythoz méltó emlék állíttassék.” 1876. július 19-én Trefort miniszter kérte a Bizottság elnökét, hogy „a gyűjtést hathatós befolyásával támogatva saját hatáskörében” indítsa meg. Az ív december 9-én zárult. „Szalay Ágoston, Hegedüs Lajos, Pulszky Ferenc, Steindl Imre 10 forintot, Arányi Lajos, Henszlmann Imre, Geduly Ferenc, Schulek Frigyes, Zsigmondy Gusztáv, Rómer Flóris 5 forintot, Szumrák Pál 2 forintot fizetett. Az irat végén: „Ipolyi azon feltétel alatt, hogy neve ki ne irassék 5 fl fizetett.” Egy dolgot kizárhatunk: az összeférhetetlenséget. Ugyanis Ipolyit csak 1879. január 30-án választották meg a Deák „síremléke ügyének további ellátására kiküldött országos bizottság tagjaivá”. Elharmarkodott következtetés helyett

Ipolyi Arnold dolgozószobája Zoborban

egyelőre tegyük ide is egy kérdőjelet. A Bizottságon kívül azonban még hallatta szavát a műemlékek ügyében. 1881-ben, a Főrendiházban a műemlékekről szóló törvényjavaslat vitájában méltatva a nagyfontosságú dokumentumot, hiányolta, hogy a törvény nem foglalkozik sem a műtárgykivitel, sem az ingó műemlékek kérdésével. Trefort miniszter ezek önálló szabályozását ígerte. 1885-ben a Magyar Történelmi Társulat közgyűlésén Ipolyi szót emelt a „műemlékek ismeretének tanítása” mellett. A törvények évtizedeket késlekedtek, az utóbbi azóta is késik. És Ipolyi utóélete? Ő sem kerülhetett el sorsát, hogy olyan kettős tükörbe kerüljön életműve, amely gyakorta erősebb kontúrokat rajzol a meg-

emlékezőről, mint választott tárgyáról. Pulszky Ferenc 1887 áprilisában, a Kisfaludy Társaságban elmondott nagyvonalú emlékbeszéde Ipolyi kapcsán a katolikus klérus „nemzetünk közművelődésének fejlődésében” betöltött szerepéről és feladatairól szólt, példának állítva Ipolyit, aki nemcsak méltó volt számos nagynevű elődjéhez, de kortársai közül magasan kiemelkedett. És evvel a hangütéssel kezdetét vette az életművét mindig valamilyen aktuális cél érdekében felhasználó, kultúrpolitikai indíttatású megemlékezések sora. Valójában persze Ipolyi nem csinált önálló kultúrpolitikát, elképzelései, programjai, intézmény, alapításai mindig összhangban voltak a kormány kultúrpolitikájával, amit Eötvöshöz és Treforthoz fűződő bensőséges kapcsolata is garantált („eszméink és törekvéseink a képzőművészet terén azonosak” írta neki Trefort 1881-ben); ha nem is alárendelt, de mellérendelt szerepet töltött be mellettük. Azért fontos ezt megemlíteni, mert a két, 1923-ban tartott emlékbeszéd, Hekler Antalé és Gerevich Tiboré olyan helyszínen hangzott el, melyekhez Ipolyi is kötődött: a Magyar Történelmi Társulatban, melynek egykor elnöke volt, illetve a Szent István Akadémián, mely a Szent István Társulat, Ipolyi kezdeményezte Tudományos és Irodalmi Osztályának utóda volt. Mindketten a történelmi múlt, a Trianon után megcsonkult tárgyi örökség feltárásának és megőrzésének sürgető feladatát állították előtérbe. A hangsúlyok azonban eltérőek, nem csak azért, mert az egymással rivalizáló emlékezők karaktere is igencsak eltért, hanem azért is, mert azon túl, hogy mindketten Klebelsberg Kunó alakuló kultúrpolitikájának kívántak történelmi igazolást és távlatot adni Ipolyi kapcsán, személyes céljaikat és vélt szerepüket is körvonalazták, még ha szerényen, alávető gesztusok kíséretében tették is ezt. Hekler javaslatára, de Klebelsberg

előterjesztésére 1921-ben a művészettörténet visszakérült a Történelmi Társulat „működési körébe”, s ennek nyomán a kezdődő forráskiadási program keretében Hekler megindította a műemléki topográfia munkálatait Egerben és egyetemi tanszékén, mint a magyarországi barokk művészet átfogó kutatásának iniciátora, kiváló képességű tanítványait és munkatársait is bevonta e munkába. Ezért is kapott emlékbeszédeiben kiemelt hangsúlyt az oktatás és a művészeti emlékek megismerése és megóvása. Hekler szárazabb, távolságtartóbb méltatásának már stílusában is ellentéte az Ipolyit elődjének tekintő Gerevich nagy ívű, gördülékeny, Ipolyi egész pályáját sokrétűségében és mozgalmasságában bemutató emlékbeszéde. Gerevich gondosan elosztotta a hangsúlyokat, mint az egyházművészet megújítása, a műpártolás, a képzőművészet szellemi irányítása, a műemlékvédelem; büszkén felsorolta, hogy Ipolyi hány művészettörténeti tényt ismert fel nagynevű európai kollégáinál előbb, és persze számba vette a mindezeket működtető, Ipolyihoz közel álló intézmények széles hálózatát. Csupa olyasmi, amit Gerevich is ambicionált (volna). Klebelsberg minisztersége idején Hekler állt előtérben, utóbb Hóman Bálint idején Gerevich, aki nemcsak folytatta, de életet is lehel a megrekedt műemlékvédelembe és topográfiába 1934-től a Műemlékek Országos Bizottságának elnökeként, sok más funkciója mellett; mindig Hómannal egyetértésben, de azért kellő autonómiával. Érdemes felidézni emlékbeszédének egy részletét, azt, ahol Ipolyinak a Képzőművészeti Társulat éléről történt távozásáról beszélt: „Packázni nem engedett magával. [...] Lelépő beszédében, utalással távozásának közvetlen okára, keményen és nem minden szarkazmus nélkül mondta oda: »Ha valahol megtakarítás kívánatos, úgy azt nem a mostohán dotált művészetben,

hanem az adminisztrációnak évenként emelkedő kiadásában kell keresni és tenni.«”. Az intézményes műemlékvédelem számára Ipolyi a második világháború után is hivatkozási alap maradt. 1974-ben Dercsényi Dezső, a magyar műemlékvédelem ha nem is *de jure*, de *de facto* vezetője, összevetve Ipolyi elveit és programjait napjai műemléki gyakorlatával, többnyire az olvasóra bízta, hogy szembesítse a kettőt; egy ponton azonban határozott irányt adott a netán elkalandozó figyelemnek: „Jogosan nevezzük Ipolyi Arnoldot a magyar műemlékvédelem egyik nagy úttörőjének és jogosan valljuk, hogy elképzeléseiből a mi korunk és a mi társadalmunk valószínűleg meg a legtöbbet.” S mielőtt elhamarkodva anakronizmussal vádolnánk, hiszen mindez valójában nem összemérhető dolgok megfeleltetése, béküljünk meg avval a ténnyel, hogy Dercsényi jogosan lehetett büszke az általa vezetett hivatal eredményeire; mintha a Gerevich Tibor egykori székében ülő hűséges tanítvány számot adna az Ipolyit oly nagyra becsülő mesterének Gerevich Tibornak s rajta keresztül Ipolyinak is, hogy ő megvalósította céljaikat, kimondatlanul is magát téve egy hosszú folyamat csúcspontjára. Sejtette vajon, hogy ez egy korszak végpontja is? Supka Géza, Hampel Józsefről szóló megemlékezésében említi Hampel kedves szavajárását: „Ha az ember valamiről valamit nem tud, előadást tart róla, ha semmit sem tud róla, akkor cikket ír, s ha éppen fogalma sincs arról, akkor könyvet ír róla: így egészen biztosan meg fogja tanulni, amit nem tud.” Soha nem késő tanulnunk Ipolyitól – hiszen jó műemlékvédelem nem lehet meg szakzerű művészettörténet nélkül –, és a „hazai műtörténelemnek nincsen szakasza, mely az ő avatott tollából alapvető fejezetet ne nyert volna.” ■

KAPUTÓL KAPUIG A ZSOLNAY-NEGYEDBEN

MAJD' KÉTESZTENDEI KÉSÉSSSEL, DE ÚGY TÚNIK, BEFEJZÉSÉHEZ KÖZELEDIK PÉCSSETT A ZSOLNAY-NEGYED MEGÚJULÁSA. TALÁN NAGY IDŐ, HA ARRA GONDOLUNK, MILYEN VILÁGSIKERT ARATHATOTT VOLNA EURÓPA KULTURÁLIS FŐVÁROSÁNAK ÉVÉBEN, DE CSAK EGY RÖPKE PILLANAT, HA AZT NÉZZÜK, MEKKORA ADÓSSÁGOT IGYEKSZIK TÖRLESZTENI A VÁROS, A NEMZET ANNAK A CSALÁDNAK, AMELYNEK NEVE NAGGYÁ TETTE AZ ÉPÍTÉSZETBEN, S AZ ÉLHETŐ KÖRNYEZETBEN A DÍSZÍTŐMŰVÉSZETET.

RÓNA KATALIN

(Amikor 2010 kora őszén Pécssett jártunk, a helyreállítás utolsó simításait végezték a mauzóleumon a gyártelep mögötti dombon, a felvezető sétányt díszítő, negyvenkét, leszegett fejű, pirogránit oroszlán még nem került helyére. De már fogadta a látogatókat, akik hajlandók voltak az építési területen átbukdácsolva érkezni a szépen megújult, s a Zsolnay aranykorát idéző Gyugyi-gyűjteménnyel tökéletes funkciót kapott Sikorski-ház. Akkor arról beszéltünk, ha befejeződnek a munkák, megnézzük, mi történt. Eljött az idő.)

– Induljunk a Zsolnay Vilmos útnak a gyárral átelleni oldaláról, ahonnan immár az út fölött átívelő gyalogoshíd vezet a negyedbe – fogad *Szigetvári Krisztián* műemléki felügyelő, aki értő szemmel, komoly, avatott munkával végigkísérte, végigkíséri a helyreállítást. – Az itt álló gyárépületeknek csak egy része, illetve részletei élveznek műemléki védeltséget, mégis sikerült méltón megújulniuk. Ezekbe az épületekbe költözött az egyetem művészeti karának képzőművészeti intézete,

a festészeti és a szobrászati tanszék, a Janus Egyetemi Színház, a média és alkalmazott művészeti kar tervezőgrafikai tanszéke és a könyvtár. Érdeemes a részletekre figyelni, a megőrzött nyerstégla falakra, a falat borító csempékre, amelyek közt keleti elemekkel gazdagok is vannak, a barna, kerámia bábos, emeleti korlátot üvegfal és üvegkorlát védi, ez volt a megőrzés módja, részben magassága, részben az épület súlyyerdése miatt.

A Mattyasovszky-báz a Bóbita bajléka lett

Belépve a könyvtárba, különleges kép fogad: olvasóterem az egykorvolt égetőkemencék belsejében, a külső falakon kirajzolódnak a befalazott kemenceajtók. A funkcióváltás diadala – mondhatjuk elismerően, s kétségtelenül arról van szó, itt úgy őriztek meg és keltettek életre tereket, hogy közben valóban új érték született. S fölpillantva jól látható

a valaha kiolvadt, fényes, fekete sómáz réteg, amely mintha lefolyt volna, a falakat borítja. Egy pillanatra se tévedjünk, tényleg az egykori kemencékben vagyunk.

(A gyalogoshídon áthaladva lépünk be a Zsolnay-gyártelepre, amely tudjuk jól, nem vált el sohasem a család lakóhelyétől, együtt éltek itt a vörösbarna téglából emelt üzem-épületek, a majolikadíszes, tornyokkal, vázákkal, szobrokkal hangsúlyo-

zott lakóházakkal, köztük volt olyan is, amelynek a földszintjén a gyár dolgozott. Az egykor szépséges kert újjáéledni látszik, a nem feltétlenül tökéletes, régebbi és új keletű beépítések ellenére. De haladjunk kísérőnk vezetése szerint, lépésről lépésre.)

A híd az egyetemi épületekhez vezet. Itt kaptak helyet a művészeti karok: a zeneművészeti intézet, a Liszteremmel, a média és alkalmazott művészeti intézet kerámia stúdiói s a doktori iskola. Van itt, amelyek

„A kerámiadíszes, fedett, egykori teniszlelátóról, amelyet az üvegház fölé emeltek, most a kertre, a játszóterekre nézünk.”

szépen megőrizte az eredeti téglaborítást, van, amelyek a kortárs építészetet mutató, a régi gyárépületeket egyszerre ellenpontozó és stílushoz ugyanakkor igazodó, rozsdás fémborítást kapott, de sajnos akad olyan is, amelyről a tervezők akaratára szerinti vakolás már most, csúnyán pereg le. Kár volt ragaszkodni hozzá.

Továbbindulunk, Szigetvári Krisztián a XIX. század utolsó évtizedében emelt pyrogránit feliratú ház felé visz. A pyrogránit üzem-épület-együttesében a gipszmunkáktól az égetésig folyt a munka. Itt, a helyreállított gyárépületek sorában jócskán van még, amelynek nem akadt gazdája, a déli oldalon nem egy épület vár funkcióra ott, ahol Ozoray István építőmester szépen megőrzött cifra tornya is magasodik.

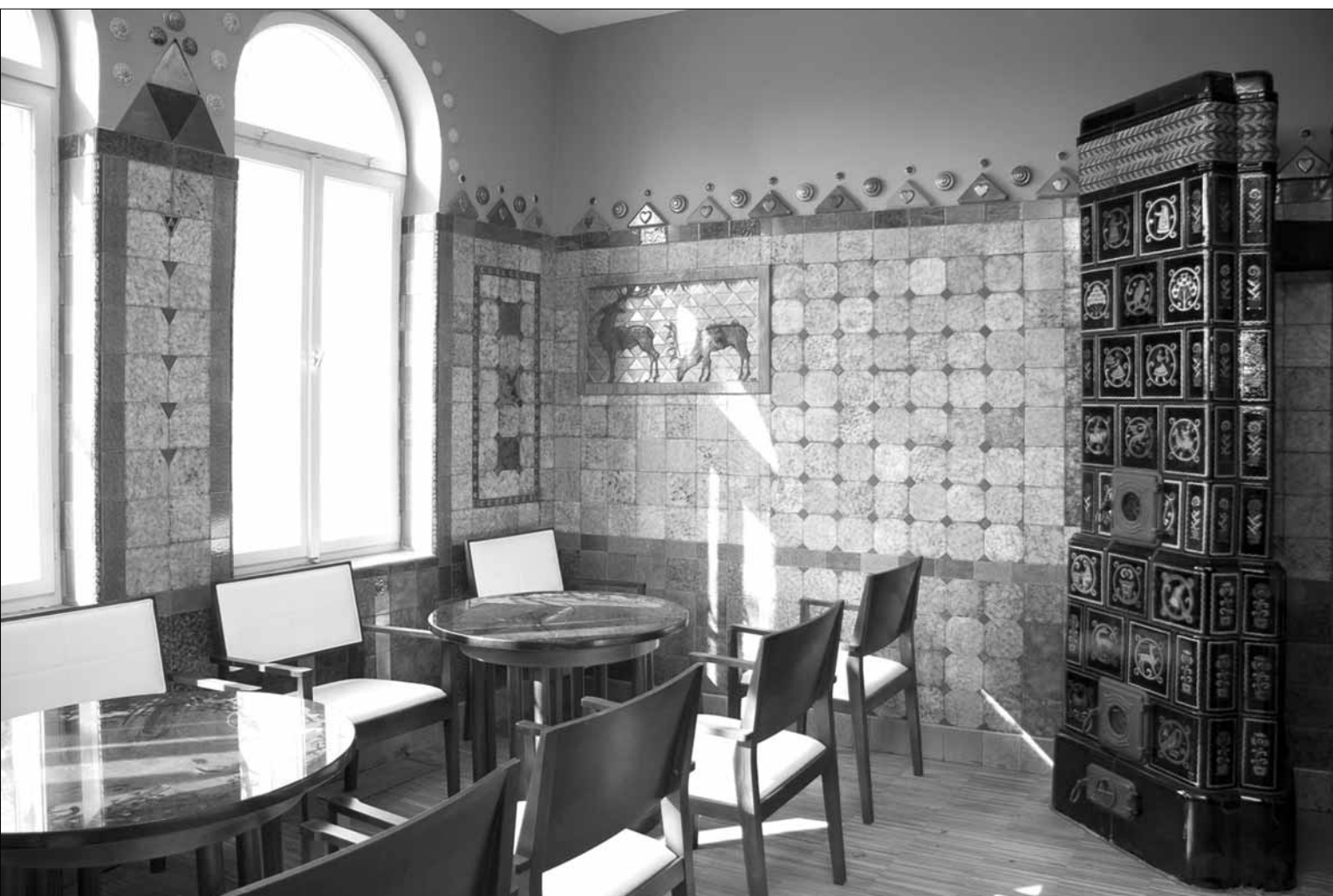
(Az örökségvédelmi szakemberek érdeme, hogy az értelmetlen kivitelezői szándék ellenére nem vettek le a tornyok szintjéből. Ez kétségtelen eredmény. Viszont nem

► Könyvtár kemenceajtókkal

▼ A „szívárszoba” a fekete eoizin kálybával, a falon Nikelszky Géza Vadászjelenete

nevezhető annak, hogy megépült az E78 névre hallgató kulturális központ, amely sem a mai építé-
szet, sem az elhelyezés szempont-
jából nem nevezhető sikeresnek.
Ennek jelei látszottak tavalyelőtti
ottjártunkkor is. S, ha arra gondol-
unk, hogy vannak kihasználatlan
terek a gyárépületben, különösen
értelmetlennek látszik a beépítés,
amely bármely pontról is nézzük
a területet, betakar a látványba,
főlösképpen vesz el a kertből.)

– Itt látszik, hogy minden kis helyet
ki akartak használni – magyarázza
Szigetvári Krisztián –, s ennek az
épületnek a megépítését nem tud-
tuk megakadályozni. Valójában a kert
beépítése nem most kezdődött, már
a Zsolnayak korában új és új épüle-
tek születtek, ahogy nőtt a család,
aztán a múlt század ötvenes-hatva-
nas éveiben bekerültek házak, ezzel
csökkentve a kertet, s ez a folya-

mat most, sajnos, folytatódott. Sokkal szerencsésebb a Pécsi Galéria lesüllyesztett kiállítótere, amely eredeti Zsolnay-csempével mellvédű, kertetős megoldásával szépen simul a környezetbe.

A kertet járva előttünk az eredeti helyére visszakerült a perzsa stílusú, kerámia díszoszlop, amelyet minaretnek neveznek, alatta a jégveremmel. A kerámiadíszes, fedett, egykori teniszlelátóról, amelyet az üvegház fölé emeltek, most a kertre, a játszótérre nézünk, s a színesen csempézett babaházra, amelyet ugyan már az utókor adott a területnek, de akárha a korabeli időket idézné. A most Mattyasovszky-ház – Zsolnay Teréz férje, Mattyasovszky Jakab geológus is a gyárban dolgozott, s utódaik mind továbbvitték, amit a család megkezdett – nevet viselő épület, amelyet Sikorski Tádé és Pilch Antal épített, a krónikák szerint nyári laknak a család fiataljai kedvéért, s a pécsiak „zöld háznak” is nevezik a tetőt díszítő mázas cserépről,

most a Bóbita Bábszínház otthona lett. A bábosok, de láthatóan már közönségük is belakta a rendben megújult házat.

S ahogy továbbindulunk, Szigetvári Krisztián a szfinxekre hívja fel a figyelmet, kettő-kettő őrzi a lépcsőket, az egyik párost a helyén, a másikat műhelyben restaurálták, ez utóbbiak kerültek most új „örposztra” – magyarázza.

(Sétánk utolsó, s egyben leglátványosabb állomása következik, bár előtte még egy pillantást vessünk arra az épületre, ahová „visszahúzódtott” a Zsolnay-gyár. Anélkül, hogy ünneprontók lennénk, nem lehet nem megjegyezni, helyreállítására előbb-utóbb sor kell, hogy kerüljön! Tehát a központi épület, a Zsolnay-lakóház, amely homlokzatán, kapuja körül, ablakszegélyezésén, teraszdíszítésén s mindenütt, falon, padozaton magán hordja az építészeti „kerámiaöltözék”, a kerámiaművészet tán minden elemét. Mintha csak maga is, mai szóval

élve, „referencia” lenne, mintha itt mutatta volna be a család, mit is tudnak alkotóművészei, műhelyei. Miként a kertben álló szobrokról, díszvázákról is azt mondja a helyi legendárium – akár így van, akár nem, mindenesetre tetszetős –, valamennyi egy-egy máshová készült másolata vagy éppen eredetije. Abban az értelemben, hogy így próbálták ki, milyen is lesz a végső darab, hogy megmaradjon a terv, a forma, az anyag, a színezés, a mintázat, ha valami baj történne az igazival, hiszen törekeny, kényes darabokról beszélünk, meglegyen legalább a másolat, amelynek alapján, ha kell, javítani lehet.)

A Zsolnay-házhoz épült áruraktárt, a „mintatornyot” is azért burkolták különleges mintázatú, a sárga árnya-

▲ *Festőműterem az egyetem képzőművészeti intézetében*

► *Sárkányos díszvázsa a kertben*

Fotók: Hack Róbert

lataiból kialakított kerámialapokkal, azért kapta a párkány alatt végighúzódnó, színpompás, dús motívumú, frízserű szegélyt, mert Zsolnay így mutatta be, mit is tudnak a kerámia csempelapok, milyenek a használatban.

A lakóház – melynek bejáratát a két griff őrzi –, földszintjén jó ideig az üzem működött, később kerültek ide a formaöntők, a festők helyére az irodák, a bemutató helyiségek. Most az újjáépítés során, a kortárs építészet nyelvén, lakótereket alakítanak ki, vendég apartmanokat, kávéházat, amelyre a Zsolnay-család kedves helyére, a hatalmas teraszra is nyílik.

S a földszinten, a régi műhely helyén, az érdeklődők megnézhetik, hogyan is készültek, készülnek a dísz tárgyak. Ugyanitt kiállítások fogadnak: az „apostolok és angyalok” termében az arcok, a vonások, a tekintetek a Zsolnay-művészet terrakotta vas- és mangán-oxid festéssel készült megkapó remekei. A „német” szobában a kék-fehér szín a meghatározó. Hat mezőben különböző csempegyűttesek az 1900-as évek elejéről, hibás, maradék lapok, kék csempés keretezésben, fölül perzsa szegélydísz.

A lakóház kiállításai közül kiemelkedik Winkler Barnabás rózsaszín-gyűjteményének tárlata, amely a „legnagyobb magyar fazekast”, ahogy Zsolnay Vilmost kortársai nevezték, idézi. Kezdetben vala a rózsaszín a Zsolnay-kísérletek között.

– De egy boroskancsóval kezdődött a gyűjtemény is, az építészre maradt a családi örökségből egy rózsaszín tárgy – meséli kalauzunk –, s ez keltette fel érdeklődését Zsolnay különös színű tárgyai iránt. Mindennapi „termékek” voltak ezek mind, amelyeket inkább használtak, mintsem féltőn óvtak tulajdonosaik, ezért igen keveset őrzött meg az utókor. Nos, Winkler Barnabás gyűjteménye több mint ezerre tehető: kancsók, korsók, csuprok, bögrék, teáskész-

let, fürdőszobai használati eszközök, mosdótál, konyhai alkalmazosságok, tálak, tálkák, kuglófsütő, kínáló, rózsaszín virággal díszített csempe, sőt rózsaszín cserépkályha, dísz tárgyak, köztük még asztali lámpa váza is.

– Nézzünk meg még egy kis, de annál értékesebb helyiséget – vezet tovább Szigetvári Krisztián –, s belépünk a „szivarszobába”. Úgy mondja, itt fogadták gyárlátogató vendégeket, ügyfeleiket a Zsolnayok, a legkülönbözőbb színű, árnyalatú, fényű, anyagú csempekompozíciók a padozaton, a falon, köztük Nikelszky Géza vadászejelenetével, a két szarvassal, a sarokban pedig a fekete ezoszín cserépkályha, amely mostani pompájában Rácz Krisztina restaurátort dicséri.

(A kert lassan-lassan életre kel, ottjártunkkor bontották a téli borítást

a szobrokról. Különleges hangulat tal telik meg az udvar. Szépséges formák, emberek, állatok, varázslatos arcok, állatok emberi tekintettel és fordítva, groteszk fintorok, a motívumkincs gazdagsága mindenütt. A megőrzött emlékek.)

Szigetvári Krisztián Alpár Ignác Herkules kútját mutatja, Sikorski Zsolnay Miklós Világalmáját, a feljáratot őrző, címerpajzsot tartó griffeket. A mesterségek szobrait, s a támfalból elöbukkant női alakot és portrét.

Klein Ármin Newtont, Leonardo da Vincit, Stephenson és Wattot mintázó reliefjeinek képével búcsúznak a Zsolnay-negyedtől. Valaha a tanonciskola falát díszítették, eredetijük a MÁV Nyugdíjpénztárban volt, most a zenei intézet faláról néznek le, tekintetükkel a tudásról, a hagyományokról beszélnek. ■

MESÉLNEK A KÖVEK

Pécsett, másfél évtized előkészítő és régészeti feltáró munkája nyomán immár látható a Szent Ágoston-rend középkori templomának és kolostorának romegyüttese, amely a középkori város nagyságát és kultúráját mutatja érzékletesen.

A XIII. században épített templom és kolostor helyét először Kárpáti Gábor lokalizálta és kutatta 1999-ben. 2003-ban kapott a terület régészeti lelőhelyként védelmet. A Pécs 2010 Európa kulturális fővárosa program keretében a közterület-megújítások részeként, 2009 nyarán a KÖSZ végzett itt feltárást. A kutatás a templomhajó teljes és a kolostor déli részére (az apszis és a kolostor többi része az út és a házak alatt található) terjedt ki. Ennek köszönhetően az egyhajós, gótikus, sokszögzáródású szentélyvel ellátott templom és az északról hozzá kapcsolódó kolostor építéstörténete sok új eredménnyel gazdagodott. Az épület-együttes több építési periódus során nyerte el végleges, középkori formáját, ezeket sikerült meghatározni és pontosítani. Ekkor lett feltehető, hogy az Ágoston-rendi templom és kolostor megalapítását megelőzően a kora Árpád-korban már létezett itt templom s körötte temető.

A régészeti lelőhely feltárása során felállított kronológia nem lehetett teljes, tekintettel arra, hogy a főleg XX. századi beavatkozások miatt a terület már jelentősen bolygatott. A kutatások szerint – ahogy az ismertető szövegben olvasható – az 1130-as években épült templomot kapták meg a Szent Ágoston-rendi szerzetesek, mikor a XIII. században a városba települtek. Az Árpád-kori kis templom helyén a XIV. században új templomot emeltek, az Ágoston-rendiek építési előírásait

követően síkmennyezetes hajóval, boltzott kórossal és szentélyvel, gótikus stílusban, a templomhajó 30 láb (11,40 méter) magas lehetett. A kolostor szerzetesi templomokra jellemzően a hajóban elhelyezkedő laikusokat és a szerzetesek kiemelt szentélyét kőből épített szentélyrekesztő választotta el. A templomban sírokat és több oltárasztal maradványát tárták föl.

A templomtól északra, több fázisban, zárt udvarral és kerengővel, az ud-

varban kúttal építették meg a kolostort, ahol a török hódoltság kezdetéig virágzó élet folyt. Itt lehetett a rendtartomány főiskolája, amelyet a pécsi ágostonosok működtettek. Az együttes országos jelentőségű volt, amely jól illeszkedett a pécsi gótikus építészeti körbe. A város eleste után a törökök eleinte mecsetnek használták, majd 1620 után lebontották, és kőveiből építették föl a „tobiákok” mecsetét, amely a mai Ágoston-templom elődje. ■

Fotó: Hack Róbert

JELENTÉSEK ÉS TARTALMAK

A MŰEMLEK-NYILVÁNTARTÁS ÁTFOGÓ ADATREVÍZIÓJÁNAK BEMUTATÁSÁBAN A MÁSODIK RÉSZHEZ ÉRTÜNK. TÉMÁNK A HAZAI MŰEMLEKVÉDESEK JOGTÖRTÉNETI ÖSSZEFOGLALÁSA ÉS A VÉDÉSI JOGI AKTUSOK ÉRTELMEZÉSÉNEK LEHETŐSÉGEI. AZ 1949 ÉS 1965 KÖZÖTTI IDŐSZAK MŰEMLEKKÉ NYILVÁNÍTÁSI GYAKORLATÁNAK ELEMZÉSE KÖVETKEZIK, AZ EGYEDI RENDELKEZÉSEK ÉS A KORABELI JOGSZABÁLYI HÁTTÉR BEMUTATÁSÁVAL, VALAMINT A KORABELI SZAKMAI FOGALMAK JELENTÉSÉNEK ÉS TARTALMÁNAK SZÖVEGHŰ FELIDÉZÉSÉVEL. AZ ÉPÍTMÉNYEK, MINT INGATLANOK NEVESÍTÉSÉVEL TÖRTÉNT VÉDETTÉ NYILVÁNÍTÁS KORSZAKÁRÓL SZÓLUNK.

FEKETE J. CSABA

A magyarországi műemlékvédelemnek a múzeumokról és műemlékekről szóló 1949. évi 13. számú törvényerejű rendelet (továbbiakban: 13. sz. tvr.) hatályba lépésével kezdődő és máig tartó időszaka a műemléki védelmet, a védelem keletkezését (védeTTé nyilvánítást, a védeTTség kiterjedését) szabályozó jogszabályi háttér többszörös változása miatt semmiképpen sem tekinthető homogén korszaknak. Így minden egyedi védelési aktus rendelkezései csak a védeTT évében hatályos háttérjogszabály rendelkezéseivel összefüggésben értelmezhetők, illetve csak ebben az összefüggésben tehető kísérlet a korabeli jogi és szakmai meghatározások rekonstrukciójára.¹

Az 1949. november 16-án hatályba lépett 13. sz. tvr. határozta meg a „műemlék” jogi fogalmát.² A 17. § (1) bekezdése szerint *műemlék a földben vagy a föld felszínén lévő minden olyan építmény (épület, épületrész, földmű) és tartozéka, amelyet kiemelkedő történeti, régészeti, képzőművészeti, iparművészeti vagy néprajzi jelentőségére tekintettel a művelődésügyi miniszter műemlékké nyilvánít.* A műemlékké nyilvánítással az ingatlan a jelen törvény értelmében védeTTé válik. A műemlék jogi fogalmának e meghatározása több értelmezéssbeli kérdést vet fel.

Mit jelent az „ingatlan” korabeli fogalma, tehát, mi az, ami az épít-

mény műemlékké nyilvánításával védeTTé válik?

Az „ingatlan” és a „műemlék” általános fogalmának összefonódása már a XIX. század végén és a XX. század elején is kimutatható. Az 1893–1897 között kiadott Pallas nagy lexikona³ az „Ingatlan műemlékek” fogalmát önálló szócikkben, a következők szerint határozta meg:

„Henszelmann Imre ... az ingatlan ... műemlékek közé sorozza: a ... minden néven nevezendő, meghatározott helyhez kötött építményeket.” Az 1911–1935 között kiadott Révai nagy lexikonának⁴ átdolgozása, a „Műemlékek fenntartása” szócikkben is a műemlékek ingatlan jellegét erősítette meg, amikor *„A művészeti v. történeti szempontból értékes építészeti (ingatlan) emlékeknek...”* ismertetésénél megállapította, hogy *az 1881. XXXIX. t.-c. az ingatlan műemléket szabályozta.* Az 1960-as évek elejére a „műemlék” fogalma annyiban változni látszik, hogy a műemlék építmény „ingatlan” jelzője elmaradt. Az 1961–62-ben kiadott Új magyar lexikon⁵ „műemlék” szócikke szerint:

A körmendi kastély összevetített védéskori és mai földrészlete az épület pontoszerű jelölésével

A lovasberényi kastély védéskori és mai földrészlete egy utódingatlannal

„műemlék: a földben vagy a föld felszínén lévő ... építmény, épületrész, rom, ...”.

Az „ingatlan” fogalma az 1893 és 1962 közötti korszakban is – ahogyan ma is – kettős meghatározást mutat. Feltűnő azonban, hogy önálló „ingatlan” szócikk sem a Pallas, sem a Révai nagy lexikonában nem található: ezek az ingatlan fogalmát, kizárólag jogi értelemben, mint „Ingatlan dolgok”, a „Dolog” szócikkben tárgyalták: „Dolog (res) jogi értelemben általában jogtárgy ... A Dolognak fontosabb jogérdekű minőségei szempontjából a szorosabb értelemben vett Dolgok következő felosztásait kell kiemelni: 1. ingatlan és ingó Dolgok. Ingatlan a föld, ill. ennek egyes határvonalazott részei, a telkek és ami azokkal szervileg v. gépiesen összefügg (solum et res soli). Más fogalom meghatározás szerint ingatlan Dolgok azok, melyek egy helyről a másikra egyáltalán nem, v. állaguk sérelme nélkül át nem tehetők.” Az Új magyar lexikon „ingatlan” szócikke szerint: „ingatlan: a föld és mindaz, ami a földdel tartós kapcsolatban van (pl. alapozott épület, fák stb.)”.

A tartós kapcsolatban lévőség, a szerves összefüggés vagy az elválaszthatatlanság fogalmának korabeli jelentése szintén a dologi jog fogalomrendszeréhez kötődik. A Pallas és a Révai nagy lexikona fenti szó-

cikkei szerint: „Földolgoz és mellékdolgok, földolog (res principalis) két vagy több egymáshoz viszonyuló Dolog közül az, mely valamely jogviszonynak önálló és sajátképeni tárgyát képezi, míg a mellékdolog (accessorium) annak a jogviszonynak csak azért tárgya, mert a földologhoz bizonyos viszonyban áll. Ennek a viszonynak minősége szerint a mellékdolog vagy a) növedék (accessio) vagyis a földologgal oly anyagi összeköttetésbe hozott Dolog, hogy önállóságát veszítve, annak – a földolognak – alkatrészét képezi s amely természeti vagy mesterséges növedék aszerint, amint az összeköttetést a természet ereje vagy emberi tevékenység hozta létre. Az általános szabály itt az: accessio sequitur suum principalem, a növedék a földolog jogi sorsát osztja...” Révai nagy lexikona az „Alkotórész” fogalmát ezen túlmenően önálló szócikkben is ismertetette: „Alkotórész, alkatrész, valami egészenk oly része, mely nélkül az egész nem volna az, a mi. Van fizikai Alkotórész, mely csak mechanikailag függ össze a többi részekkel. Alkotórész a magánjogban az egységes dolog részeit jelenti. Különös jogi jelentőségük az ún. lényeges vagy elválaszthatatlan Alkotórészeknek van, melyeket nem lehet a dologtól elválasztani anélkül, hogy vagy a dolog el ne pusztuljon, vagy lényegében megváltozzék. Az ingatlan lényeges Alkotórészei különösen: az épületek és ezek részei, valamint a föld terményei (fák, növények). A lényeges Alkotórész, amíg a dologtól elválasztva nincs, nem lehet külön dologi jogok tárgya. A növedék jelenti az oly Alkotórészt, amely bizonyos idő folyamán járult a dologhoz...”.

Mivel az ingatlan a földet és a földdel tartós (alkotórészi) kapcsolatban álló építményt – az Új Magyar Lexikon meghatározása szerint: „építmény: szilárd építőanyagokból álló létesítmény. A magasépítmények (pl. épület) és a mélyépítmények (pl. híd, csatorna, alagút, vasút, közút) gyűjtőneve.” – egyszerre jelenti, **a műemlékké nyilvánítással a föld(részlet) és – természetesen – a vele alkotórészi viszonyban álló építmény vált védetté.**

Az ingatlan jogi meghatározásában feltűnő „föld” és ennek „egyes határvonalazott részei, a telkek” fogalmakat, tehát a földrészlet korabeli meghatározását pontosítani szükséges. Ebben kisebb nehézséget okoz, hogy „földrészlet” szócikk a fentebb hivatkozott lexikonok egyikében sem található. Mindhárom lexikonban fellelhető viszont a „Parcela” és a „Telek” – nem kevésbé ellentmondásos, esetenként pontatlan – fogalommagyarázata. A Pallas nagy lexikona szerint a „Telek: általában bizonyos, akár beépítésre (ház-Telek), akár gazdálkodásra alkalmas terület, melynek nyilvántartására s tulajdonjogi állapotának feltüntetésére a Telekkönyv szolgál.” A „Parcela: (lat.), általában földrészlet. A telekkönyvben az egy birtokhoz tartozó telkek nevezetnek Parcelláknak.” Révai nagy lexikona mindkét jelentést pontosítja: „Telek, a földterületnek meghatározott része. Ebben az értelemben tulajdonképpen egyenlő fogalom a földrészlettel.” A „Parcela,

a telekkönyvi szabályokban birtokrészlet, a kataszteri szabályokban földrészlet elnevezés alatt, jelenti a föld felületének egy elhatárolt darabját, amely a telekkönyvbe v. a földadókataszterbe külön részlet-szám alatt van felvéve. A telekkönyvi helyszínelési szabályok értelmében külön Parcellának kellett tekinteni minden egyes összefüggő egészet alkotó földdarabot, amely ugyanannak a személynek v. ugyanazoknak a személyeknek tényleges birtokában volt.” Az Új magyar lexikon szerint a „telek: községi, városi belterületen, v. létesítendő település helyén levő, lakóházépítésre szánt, kisebb, körülhatárolt ingatlan terület...”. A „parcella: telekrész, házhely, mezőgazdaságilag értékesíthető kis földdarab”.

A műemlékké nyilvánítással **védetté váló földrészlet kiterjedése tehát az ettől függetlenül lehatárolt, a korszakban a telekkönyvezéssel és a földkataszterrel meghatározott, szabályozott terület volt.**

Mi az „építmény” és „tartozéka” korabeli meghatározása és milyen a jogviszonya, tehát mi kell, hogy legyen a műemlékké nyilvánító nevesítés tárgya?

A 13. sz. tvr. „műemlék” jogi definíciójának különösen problematikus eleme a „tartozék” korabeli fogalmá-

nak rekonstruálása, amelyet az ingó dolog, mint ingatlantartozék ingatlanná válásának sajátos jogi összefüggése színesít.

A Révai nagy lexikona „alkotórész” és „tartozék” között, az Alkotórész szócikkében tesz különbséget aszerint, hogy: „a tartozék nem Alkotórész, hanem a földolog szolgálatára rendelt önálló mellékdolog”. A Pallas nagy lexikona „Dolog” szócikkében a „tartozék”, mint sajátos jogi helyzetű „mellékdolog” kifejtése olvasható: „tartozék (pertinentia) azaz oly Dolog, mely anélkül, hogy önállóságát teljesen elveszítené, más Dologgal oly viszonyban áll, hogy jogilag ahhoz tartozónak tekintetik, s azért nem mindenben, de rendszeren annak jogi sorsát osztja. A tartozéki minőség mindig tényleges viszonynak eredménye, mely abban áll, hogy a tartozék a földolognak állandó használatára szolgál.” E szócikk tárgyalja a tartozék, illetve az ingó dolgok tartozéki viszonyának különleges eseteit: „...az ily – természeti – értelemben vett ingó Dolgok jogilag ingatlanokká válhatnak, ha a törvény szerint vagy a tulajdonos által adott rendeltetés-nél fogva valamely ingatlan Dolog tartozékát teszik, s mindaddig, míg ez a rendeltetésük tart, pl. a ház ajtai és ablakai, ... az u. n. fundus instructus. Az oszt. polg. tvk. hatá-

rozott rendelkezéséhez képest ... Épületeknél pedig ingatlanok nemcsak a földbe vagy falhoz erősített v. szegezett Dolgok – was niet und nagelfest ist – úgymint serfőző üstök, pálinkakazánok s beékelt szekrények, hanem az ingatlan állandó használatára szánt Dolgok is, pl. kútvedrek, kötelek, láncok, oltó eszközök s effélék.”

A műemlékké nyilvánítással, a lehető legszélesebb fogalmi értelmezésben, tehát **nemcsak a földrészlet és a vele alkotórészi viszonyban álló építmény, hanem annak ingatlanra való, ingó tartozékai is (mint önálló mellékdolgok) védetté váltak.** Utóbbiak a földolog – ingatlan – jogi sorsának osztása révén a műemléki védelem egyfajta „származtatását” mutatják, elégségesen a földolog (építmény) nevesítése mellett.

Az ún. származtatott műemléki védelem sajátos esetének lehet értelmezni a védetté váló földrészlet, illetve az azon álló építmény további, eredendően **ingatlan-tartozékai** (általában a melléképítmények, mint mellékdolgok) **védeltségének keletkezését is.**⁶

Megállapítható tehát, hogy a 13. sz. tvr. jogi műemlék fogalma és a műemlékké nyilvánítással védetté váló ingatlan korabeli fogalma igen széles értelmezési lehetőséget biztosít arra vonatkozóan, hogy a védetté nyilvánított, nevesített építményen túl valójában mi is vált védetté. E széles értelmezési lehetőségnek a műemlék fenti jogi meghatározásának nyelvtani értelmezése – *olyan építmény (épület, épületrész, földmű) és tartozéka, amelyet... a művelődésügyi miniszter műemlékké nyilvánít* – azonban némileg ellentmond, s a széles értelmezési lehetőséget a korabeli egyedi védetté nyilvánító jogi aktusok nevesítési gyakorlata – már amennyire ez rekonstruálható, a kis számban fenn-

A keszthelyi kastély védéskori és mai földrészlete utódingatlanokkal

maradt eredeti forrásból – sem erősíti meg igazán. Nyelvtani szempontból az „amely” vonatkozó névmás elhelyezkedése és a mondatban betöltött szerepe lehet kérdéses: nevezetesen mind az építményt, mind a tartozékát szükséges volt-e a védetté nyilvánításhoz nevesíteni, vagy elegendő volt csak az építményt, mint fődolgot s annak valamennyi tartozéka (mellékdolog) származtatással, nevesítés nélkül is védetté vált. A kérdés tovább árnyalásához, esetleges eldöntéséhez nélkülözhetetlen a korabeli egyes védetté nyilvánító jogi aktusok tanulmányozása, konkrét védési szituációk rekonstrukciója.

A korszak, de az 1993 előtti évtizedek jogi aktusainak is közös jellemzője, hogy – a mai értelemben vett – kihirdetésük, nyilvánosságra hozataluk többnyire elmaradt. Így csak részben, hiányosan maradtak fenn, illetve lelhetők fel, vagy állnak rendelkezésre akár a KÖH Nyilvántartási Irodáján, akár az Országos Műemléki Felügyelőség (OMF), mint jogelőd intézmény irattárában, vagy a Magyar Országos Levéltár XIX. fondócsoportjában (az államigazgatás felső szervei 1944–2006’).

A rendelkezésre álló aktusok nem mutatnak jogszabályi formát, és többségük ún. „listás védelem”, amely egyszerre több építmény védettségét keletkezteti (vagy később megszünteti). Az 1949 november 16. és 1964. december 31. (illetve 1967. január 31.) közötti korszakból 8 db (17 db) jogi aktus áll jelenleg rendelkezésre és további 23 db (39 db) ügyszám ismert. Már az első, az 1620-58-19/1950. VKM számú védetté nyilvánító miniszteri aktus⁸ is számos tanulsággal szolgál. Rendelkezése szerint – a felterjesztett jegyzéken szereplő összes építményeket az 1940 (sic!) :13. tvr. 17. §. 1. bek. alapján műemlékké nyilvánítom – védetté nyilvánított építményeknek két listája készült. A felterjesztés listája nyomán elkészült A magyar-

országi műemlékek első jegyzéke,⁹ amelyben felsorolt építményeket, címfelirata szerint, a Vallás- és Közművelődési Minisztérium *rendeletével* (sic!) nyilvánították védetté. A két listát összehasonlítva belső ellentmondások és pontatlanságok mutatathatók ki.

A felterjesztésben az épületek meghatározása és azonosítása elsősorban szakmai rövid és tömör leíró jellemzéssel történik **a tartozékok említése nélkül**.¹⁰ A listák az azonosításra alkalmas közigazgatási adatok közül azonban csak a megye, település, cím adatokat mutatják, s az építmények, mint ingatlanok egyértelmű azonosítását lehetővé tevő, a védelem kiterjedésével védetté váló földrészletének korabeli, érvényes ún. telekjegyzőkönyvi helyrajzi szám felsorolása teljesen elmaradt. A felterjesztésben még szereplő győri *Püspökvár* a jegyzéklistából egyszerűen **kimaradt**;¹¹ az esztergomi *volt királyi palota, vár és kápolna* megnevezéssel a felterjesztési listán meghatározott középkori építményegyüttes a jegyzéklistán már csak *régi királyi palota* meghatározással szerepelt. A két meghatározás között jelentős **tartalmi különbség** van.¹² A felterjesztés szándéka ugyanis a középkori *vár* egészének műemléki védelme lehetett, amely középkori várnak alkotórésze az aktusban nevesített *királyi palota* és ennek alkotórésze a *kápolna*, vagy a nem nevesített várfalak gyűrűje,

A pápai kastély védéskori és mai földrészlete utódingatlanokkal

s ezek révén a védettség gyakorlatilag a várhegy teljes ingatlan-területét érinthette volna. Ezzel szemben, illetve ettől eltérően a védetté nyilvánított műemlékek jegyzékében szereplő *királyi palota* alkotórészeként csak a *kápolna* értelmezhető, míg a *vár* az aktus nevesítése nélkül nem válhatott védetté. Az esztergomi királyi vár védési jogi aktusban való meghatározása és jegyzékbe kerülése közötti **eltérés** egy olyan általános hibajelenségre hívja fel a figyelmet, amely a későbbi műemléknyilvántartás (a Törzskönyv vezetésének és a műemlékjegyzékek sorozatának) legfőbb és alapvető pontatlanságaként róható fel.

A műemlék építmény (ingatlan) egyértelmű azonosítását a földrészletnek ún. telekjegyzőkönyvi helyrajzi számának felsorolásával, a korszakban, csak az 1960. évi, az építésügyi miniszter 22509/58. sz[ám] a[latt] és a művelődésügyi miniszter 120344/58. sz[ám] a[latt] jóváhagyott, hivatalos Műemlékjegyzék¹³ alkalmazta szisztematikusan először. A fenti példánál maradva a jegyzék Győr esetében a *Püspökvár* mint a műemléki érték meghatározása előtt, zárójellel, egyértelmű tipográfiai megkülönböztetéssel szerepel a 797; Esztergomonál a *Királyi palota és kápolna* (sic!) megnevezés¹⁴ előtt az 1716 telekjegyzőkönyvi hely-

rajzi szám. Több példánál azonban bebizonyosodott, hogy az archív földnyilvántartási forrásokból (forgalomból kivont kataszteri térképek, telekjegyzőkönyvek és azonosítási jegyzékek) a védés időpontjában érvényes helyrajzi szám meghatározásakor (ún. telekrekonstrukció) megismert helyrajzi szám nem egyezik meg a Műemlékjegyzékben közölttel. Előfordul az egyszerű **számelírás**, de jellemzőbb téves adat, hogy sem a védés évében, sem 1960-ban **nem érvényes** telekjegyzőkönyvi helyrajzi szám, esetleg még korábbi kataszteri helyrajzi szám kerül közreadásra. **Az 1949. november 16. és az 1965. január 1. közötti időszakban**, tehát a máig hatályos műemlékké nyilvánítások első korszaka **védési gyakorlatában az építmények nevesítésével védetté váló ingatlanok a tartozékok említése nélkül, továbbá a védett földrésztetek telekkönyvi azonosítása és kataszteri kiterjedésük dokumentálásának hiányával láthatóak**. Alapvetően ezek a hiányosságok generálták azt, hogy a hazánk legjelentősebb műemlékeinek hatósági és közigazgatási adatai körében elvégzett, átfogó nyilvántartási adatrevízióra ne csak a korabeli háttérjogszabályok és az egyedi védetté nyilvánítási jogi aktusok értelmezése alapján, hanem arra a védési szituációk, a forgalomból kivont, archív földnyilvántartási forrásfeldolgozáson alapuló rekonstrukció figyelembevételével kerüljön sor. Ebből a korszakból származó védetté nyilvánítások konkrét eseteinél a korabeli védetté váló földrésztetek és ezek mai jogszerű utódingatlanai csak az ún. telekrekonstrukció módszerével,¹⁵ az archív földnyilvántartási adatokból levezetve határozhatók meg. Feltűnő, hogy a védéskori telekállapot mára alapvetően megváltozott, a védett terület jellemzően kiterjedt, bővült az értéket „hordozó” földrészteten túli utódingatlanok körével is. ■

1 Ezen a helyen is köszönetet mondok dr. Lopusny Zsuzsannának, a Jogi Főosztály vezetőjének részére, aki munkámat körültekintő és precíz jogértelmezéssel folyamatosan segíti.

2 A „műemlék” jogi fogalma ennél korábbirol is ismert. Az 1881. május 28. és 1949. november 16. között hatályos, a műemlékek fenntartásáról szóló 1881. évi XXXIX. törvény-cikk 1. §-a szerint: Műemlék elnevezés alatt értetik a földben vagy a földszínen lévő minden olyan építmény és tartozéka, mely történeti- vagy művészeti emlék becsével bír. A törvény-cikk 3. §-a szerint: A vallás- és közoktatásügyi miniszter esetről-esetre határozza meg, hogy mely építmények tartandók fenn, mint műemlékek; ... továbbá az 1. §-ban azt is kimondja, hogy: A műemlékek jelen törvény védelme s a vallás- és közoktatásügyi miniszter felügyelete alá helyeztetnek.

3 Pallas nagy lexikona. Budapest, Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt., 1893–1897.

4 Révai nagy lexikona. Budapest, Révai Testvérek Irodalmi Intézet Részvénytársaság, 1911–1935.

5 Új magyar lexikon. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1961–1962.

6 Ezt a problémakört példázza a keszthelyi, volt Festetics-kastélyhoz tartozó, azzal akkor egy földrésztelen álló, hajdani parádés kocsiszín épületének helyzete, amelyet a kastély – többszörös, 1951. és 1952. évi – védetté nyilvánítása után is csak „műemlék jellegűnek” tekintettek. (L. A Magyar Országos Söripari Vállalat Jogi és Igazgatási Főosztálya, Jogi Osztályának 1961. szeptember 2-án kelt levelét. Zala Megyei Levéltár XXIII. jelzet alatt.) A „műemlék jellegű” kifejezést a 13. sz. tvr. 18. § (4) bekezdésében – meghatározás nélkül – használta, majd a kifejezés már az első védetté nyilvánítással kapcsolatos, minisztériumi felterjesztésben, 1950-ben is előfordult: „A Múzeumok és Műemlékek Országos Központja általa az ország területén lévő műemlékjellegű épületekről vezetett nyilvántartás alapján összeállította a műemlékké nyilvánítandó épületek első jegyzékét.” (L. A MMOK 13817/1950. sz. alatt, 1950. november 21-én kelt előterjesztését. MOL-XIX-J-1-4.) Hivatalosnak tekinthető első meghatározása, az Országos Műemléki Felügyelőség által kiadott, az építésügyi és a művelődésügyi miniszter által jóváhagyott Műemlékjegyzék (Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 1960.) kötetének „Műemlékek jogi védelme” című fejezetében olvasható: „Műemlékjellegű épület (építmény) minden olyan létesítmény és tartozéka, amely nem műemlék ugyan, de amelyet építészeti, történeti, régészeti, képzőművészeti, iparművészeti vagy néprajzi jelentőségre tekintettel az építésügyi miniszter a műemlékekhez hasonló védelemnyújtás céljából műemlékjellegű épületté nyilvánít és a műemlékjellegű épületek jegyzékébe felvesz.”

7 Az 1945 utáni korszak művelődésügyének (oktatás, kultúra, tudomány, múzeum-, könyvtár-, levéltárügy) megismeréséhez több irategyüttes áll rendelkezésre. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium (XIX-I-1) 1945–1951 között keletkezett fondja 446,80 m terjedelmű. Az 1951 és 1953 között működött Közoktatásügyi Minisztérium (XIX-I-5) irataiból 34,25 m, a rövid ideig, 1953 első felében működött Felsőoktatási Minisztérium anyaga – XIX-I-6 – 0,84 m terjedelmű. Az eredeti irattári segédkönyvek és a levéltárban készült raktári jegyzékek alapján kutathatóak a Művelődésügyi Minisztérium (XIX-I-4; 1957–1974; 731,62 m), a Kulturális Minisztérium (XIX-I-7; 1974–1980; 168,48 m) és az Oktatási Minisztérium (XIX-I-8; 1974–1980;

249,98 m) iratai. E két utóbbi minisztérium összevonásával keletkezett a Művelődési Minisztérium (XIX-I-9), amely 1980-tól működött, s irataiból jelenleg 323,39 m-t őriznek. Az Építésügyi Minisztérium (XIX-D-3; 1949–1967; 398,51 m) 1967-ig működött. Levéltárba kerültek a miniszteri, és a miniszterhelyettesi iratok is. Az Építésügyi és Városfejlesztési Minisztérium (XIX-D-6; 1967–1988; 263,38 m) az EM jogutódjaként annak ügykörén túl átvett számos más feladatot is. 1989-től pedig Közlekedési Hírközlési és Vízügyi Minisztérium lett részben a jogalkotó, s az 1990-es újbóli átalakításáig (XIX-H-9); az 1989. évi iratok kerültek levéltári beszállításra.

8 MOL-XIX-J-1-4.

9 MOL-XIX-J-1-h.

10 Például a MMOK Vezető Kollégiuma 1950. évi augusztus hó 7-én tartott ülésének jegyzőkönyvéhez csatolt „műemlékké nyilvánítandó épületek első jegyzékét” (MOL-XIX-J-1-4.) érdekes összehasonlítani Genthon István: Magyarország Műemlékei. (Budapest, Akadémiai Kiadó, 1951.) későbbi kötetének tételével. Szembetűnő különbség abban mutatkozik, hogy amíg utóbbi kötet – szándéka szerint Magyarország műemlékeiről s az azokhoz tartozó ingatlan (beépített) és ingó tárgyakról lehetőség szerint részletes és pontos számbavétel készülőjén – a műemlékek ingó tartozékait (főúttárkép, oltárkeresztek, szöszékek, padok, ereklyetartók, mécsesek, kelyhek, tálcák, ruhák, stb. illetve stukkók, falképek, burkolatok, kályhák stb.) nagy számban és rendszeresen felsorolta, a védetté nyilvánításhoz benyújtott előterjesztés ezeket egyáltalán nem említette. Vö.: a kötetben: (209) „Árpás R.k. plébániatemplom”, és a felterjesztésben (1) „Árpás. Rk. templom”, illetve (439-440) „Bük, Szapáry-kastély”, és (2) „Bük, egykori Szapáry kastély” vonatkozó tételleit.

11 A műemlékké nyilvánított építmények jegyzékében a „Püspökvár” kézírással, pótólólag beszúrva szerepel. Ez a kézírás azonosnak vélhető a jogi aktuson is megjelenő, korrektúrázó kézírással.

12 A korszakban a „vár” fogalma az erőddel, erődítménnyel azonos: a Pallas és a Révai nagy lexikonai szerint: „vár: az állandóan erődített helyek általános neve; a kisebb terjedelmű váraké erőd.” Hasonlóan határozza meg az Új magyar lexikon is: „vár: védelem céljából emelt erődítmény.” A „palota” a Pallas és a Révai nagy lexikonai szerint: „Palota (lat. palatium; franc. palais). Eredetileg a várakban a várúr lakta épület-szárnny...”

13 Műemlékjegyzék. Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 1960.

14 A vár külön szerepel, mint vár és várfalak meghatározással. A helymeghatározó és azonosító szerepű közigazgatási adatok (cím, helyrajzi szám) figyelembe vételével kiderül azonban, hogy ez a meghatározás nem a várhegyen lévő várfalakra, hanem a középkori település városfalaira vonatkozik.

15 A földrésztetek azonosítását és korabeli kiterjedésének meghatározását, majd az abból levezetett mai védett utódingatlanok teljes körének meghatározását célzó tevékenység és tudományos módszer a „telekrekonstrukció” nevet kapta. Ezen a helyen mondom köszönetet Csákvári Rita, térinformatikai szakmérnöknek a módszertani kidolgozásban és nagyszámú esettanulmány feldolgozásában nyújtott fáradságtalan tevékenységéért.

TEMPLOMSORS

EMLÉKSZEM, ÉVEKKEL EZELŐTT, A HÍRES TÉVÉS „KVÍZMESTER” EGYIK NÉPSZERŰ VETÉLKEDŐJÉBEN VOLT EGY OLYAN FELADAT, AMELYBEN DEFINÍCIÓK ALAPJÁN FÖLDRAJZI HELYEKET KELLETT KITALÁLNI, RÁADÁSUL A KÖZÖNSÉG IS BEKÜLDHETETT KÉRDÉSEKET. HÁT ÉN MOST, NÉHÁNY NAPPAL EZELŐTTI ÉLMÉNYEIM ALAPJÁN, A „HOL JÁRUNK?” KATEGÓRIÁBAN AZ ALÁBBI LEÍRÁST KÜLDENÉM BE.

PASZTERNÁK ISTVÁN

A megyeszékhelytől bő egy órai autózás után jutunk el a magyar határ közelében fekvő faluba. Az országos főútról letérve hihetetlen, a Ceaușescu-éra legsötétebb idejét felidéző útviszonyok közé jutunk. Az utolsó, néhány tíz kilométer kész kínszenvedés a kocsinak, utasnak egyaránt: tengelytörős, nyelvelharapós. Az átszelt ősi, Árpád-kori magyar falvak képe legalábbis szőnyegbombázás utáni állapotokat mutat. Rengeteg a rom, a foghíjas utca, az elhagyott, szétrabolt, félig-meddig összedőlő ház. A falusi utcák, bár dologidő – hétköznapi fényes nappal – van, tele vannak csoportokban álldogáló, őgyelgő, rosszul öltözött emberekkel, többségük roma.

Az autó sofőrjének dolgát rendszeresen szaladgáló gyermekrajok teszik izgalmassá...

Egy kisebb erdőből kibukkanva érünk a kérdéses faluig. Az út melletti bokros részen szabálytalanul kifűrészelt fatörzsek csonkjai mutatják: a mindent elemészto, szemérmetlen falopás nem ismer mértéket. A csonkok a patak partján, belterületen is folytatódnak... de ezt tudjuk be a vízügyi rendezésnek, amelyre az előző évi árvizek miatt is alapos szükség van itt.

A szomszédaihoz képest konzolidáltabb képet mutató községben már messziről látszik a tornyos görög templom, de mi mégsem ide tartunk, hanem egy mellékutcába, a középkori eredetű református templomhoz. A teljesen kihaltak tűnő utca – nomen es omen – Kopasz

névre hallgat. A templom mellett, egy lakatlan ház előtt parkolok. Érkezemre a szomszéd házból idősbácsi csoszog elő, a kerítés mellett tesz-vesz, látni való, nagyon szeretné, ha megszólítanám... Hibás döntést hozok, inkább először a templomot nézném meg...

Lakatlan parókiával és végig betört ablakú, néhai iskolával közös portán áll az Árpád-kori eredetű Istenháza. A lezárt telket drótháló övezi – mellette a gazban jól kitaposott ösvény vezet arra a pontra, ahol még a kerítésen kívülről is elfogadható fotót készíthet a templomról a turista. Másutt, a lelakatolt kapu mellett ugyan „kiszakadt” a kerítés, de hát tán mégse kéne bemászni. A parókiára ugyan név szerint ki van írva, kinél van a kulcs, de hogy hol lakik, az nem. Nosza, vissza az öreghez!

A papa, aki száználmas bejutási erőlködésem alatt rutinosan az udvaron marad, készséggel tájékoztat: öt-hat református, ha jár ide. Legjobb, ha a polgármesterhez megyek, nála is van kulcs, hiszen ő szokott harangozni. Nem, ne is a hivatalba menjek, hiszen elmúlt már dél, ő meg úgyis csak 12 óráig polgármester, amott lakik abban a távolabbi, nagy, fehér, füstölő kéményes házban. (Most nézek csak szét, milyen kevés háznak füstöl a kéménye!)

„Hálás vagyok, hogy itt járhattam, és kérem az Istent, tartsa meg ezt a templomot, faluját és népét is.”

Rendben, irány a polgármester. Szinte hihetetlen, de a falu főutcáját, ahol lakik, Rózsadomb utcának nevezik, amiről a magyar szellemtörténet egyáltalán nem az itt feltáruló képekre asszociál... Áldást, békességet köszönök. A polgármester – hollófe-

rete hajú, középkorú hölgy, rózsaszín kínai papucsban – szívélyesen fogad. Percek alatt megvan a bizalom, még közös ismerőst is lelünk. Ideadja a kulcsot, ő inkább nem mászna fel velem újra a templomig. Elmondja, tényleg nagyon kevesen vannak reformátusok. Amikor ő huszonkét éve ide költözött, már rég nem volt lelkészük, a parókián meg a volt lelkész özvegye lakott. Ma már üres minden. A harmadik faluból jár át a tiszteletes úr időnként. Hideg is van, így az istentiszteleteket nyár kivételével a parókián tartják, ott lehet fűteni is.

Vissza a templomba! Az amúgy rendben lévő udvaron láb nem tapodta szűzhó, a megbomlott tetejű paplak, az iskola és a gazdasági épület minden ajtaján lakat. Egykor kerek lehetett itt a világ, hisz közvetlenül a templom mellett ásott pince nyílik. Nyílik, mert már bezárni se lehet az ajtót. Fölötte terebélyes diófa, melyen a rajtam kívül itt mozgó egyetlen, látható élőlény, egy szajkó füttyörész. A templom, mint minden itt jártamkor, most is rabul ejt. A zsindefedésű „kettős templom” XII. században kezdődött, különleges épí-

A szerző fotói

téstörténete, középkori freskója, XVII. századi, évszámos famennyezete, festett bútora és kő szószéke szép, érdekes, szó szerint és képletesen is felette áll az épületet körülvevő mai világnak, akárcsak bravúros helyreállítás, amely az 1970-es évekből való. Csak épp a fenntartó közösség erőtlenedett el az eltelt negyven évben... Na, nem is sok minden történt itt az épülettel mostanában! A meszelés megkopott, a vakolat feltáskult. A templom finom penésszel bevont borítójú vendégkönyvében az enyém lesz az idei legelső bejegyzés. Tiszta szívből, őszintén kívántam és írtam: Hálás vagyok, hogy itt járhattam, és kérem az Istent, tartsa meg ezt a templomot, faluját és népét is. Eddig a feladvány. Hol járunk? Nem, nem, Nyájas Olvasóm! Nem Erdély vagy Kárpátalja valamely, az utóállami erőszaktól könyörtelenül lerohasztott vidékén, az utolsó magyarok beolvadása előtti pillanatban. Bizony, itthon vagyunk. A helyes megnevezés: Rakacaszend, Magyarország, 2012. február. ■

KOMPETENCIA, SEGÍTŐKÉSZSÉG

A Kulturális Örökségvédelmi Hivatal elnökének, dr. Tamási Juditnak a meghívására szakmai látogatást tett Budapesten az Osztrák Szövetségi Műemlékvédelmi Hivatal elnöke, dr. Barbara Neubauer. Hazája műemlékvédelmének helyzetéről és a kihívásokról tartott előadást, tárgyalt a Hivatal vezetőivel s szakembereivel, végül megtekintette a Zeneakadémia helyreállítását.

Barbara Neubauer elmondta, az európai gazdasági válság nem kímélte az osztrák műemlékvédelmet sem, 2016-ig a munkatársak 25–30 százalékától kell megválnia a területnek, amely jelenleg kétszáz főt foglalkoztat. Ami a nagyszágrendeket illeti, Ausztriában 37 ezer műemlék szerepel az országos nyilvántartásban, s körülbelül még 40 ezer

Barbara Neubauer és Tamási Judit Fotó: Bélavári Krisztina

az, amiben gondolkodni kell. Évente 300–400 új védésre kerül sor. Valójában az elkövetkezendő évtizedben ötezer új műemléki védésre kellene sort keríteni, ám az évi

„TIÉD A VÁR!”

Nem elég, ha azt mondjuk, az enyém, azt kell mondanunk mindenkinek, a tiéd! Így született meg egyesületünk mottója: Tiéd a vár! A Szádvárért Baráti Kör tevékenysége kevés ahhoz, hogy akár egyetlen várat is megmentsen, mindenkinek a sajátjának kell éreznie, nemcsak egy, de valamennyi műemléket, hogy az elkövetkezendő nemzedékek számára megőrizzünk valamit múltunk töredékeiből.

Szádvár, hazánk északkeleti csücskében, 1688 óta elhagyatottan áll, falait sűrű bozót és erdő nőtte be. 2006-ban kis csapatunk a fák és bokrok takarásában csak sejtette azt a csodát, ami végül életünk részévé vált. Az ország különböző részeiről érkezünk, nem voltunk mind „várbarátok”, sokakban a kíváncsiság, a vágy, hogy önzetlenül tegyünk valamit egy célért, nagyobb volt, mint a műemlékek iránti rajongás. Hogyan kezdtük? A lelkesedés az első perctől vitt előre bennünket. Néhány hónap alatt egy internetes fórumon, egymást nem ismerve, megterveztünk mindent, ki mit csinál, szállás, étkezés, munka, engedélyek, hivatalok, egyeztető tárgyalások... A csillagok együttállása is segíthetett, mert mindenki, akit felkerestünk, nyitott és segítőkész volt. Az elmúlt években ez a támogatás, akarat és hit végigkísérte egyesületünk életét. A hivatalok és a civilek példamutató együttműködése. Évente két alkalommal, kora tavasszal és késő ősszel levágjuk az aljnövényzetet a vár területén, illetve a sarjakat ritkítjuk. 2007-ben a falak tetejéről több – azok stabilitását veszélyeztető – fát távolítottak el, csonkoltak az Aggteleki Nemzeti Park Igazgatóság munkatársai a Vármentő Napok alatt. Az első két évben

négy vármentő hétvége és több száz ember munkája eredményeként a vár területe ligetes és átlátható lett. Ez azonban itt nem állhatott meg, a folyamatos munkára szükség van, nehogy újra erdő borítsa a múltat. A szögligeti Ménes-Völgyi Tudásvető Alapítványi Iskola tanulói és a helyi óvodások rajzait kiállítottuk, a várhoz vezető turistaút mellett többnyelvű, tájékoztató táblát állítottunk, mely Szádvár rövid történetét és XVI. századi, rekonstrukciós elképzeléseken alapuló képét mutatja. Megkezdtük a felkészülést Szádvár romfalainak megvédésére, az állagvédelmi munkák előkészítésére. Aktívan, a szakembereket segítve vettünk részt 2007–2008 telén a vár geodéziai felmérésében, melynek célja a falak állapotának, illetve a terep domborzati viszonyainak meghatározása, rögzítése volt.

ötszáz tétel valószínűleg meghaladja a munkatársak terhelési képességét.

Az idén csökkentett összeg, 13 millió euró áll a műemlékvédelem rendelkezésére, amelyből épületkutatásokat, diagnosztikai vizsgálatokat, régészeti feltárásokat, restaurálásokat finanszíroznak. Hangsúlyozta munkájukban a szakmai kompetencia fontosságát, ugyanakkor érezte, milyen fontos, hogy meg tudják mutatni a segíteni akarást is. Kiemelte, lényeges, hogy érezze a tulajdonos, az építész, aki a műemlékkel foglalkozik, a támogató jószándékot.

Barbara Neubauer beszélt arról, nekiláttak irányelvek kidolgozásának. A cél az, hogy az ország minden pontján érvényes keretek közt működjék a műemlékvédelem. Már elkészült, s ezt át is adta most a magyar kollégának, az energiahatékonysággal kapcsolatos munka. Ugyancsak megjelentek a régészeti irányelvek. S terveik szerint az év végére kidolgozzák a műemlékekről, a restaurálásról szóló iratot is.

Végül elmondta, működik s hozzáférhető interneten a XXI. századi igényeknek megfelelő nyilvántartási rendszer. ■

PRAKFALVI ENDRE KITÜNTETÉSE

A nemzeti erőforrás minisztere – kiemelkedő művészettörténelmi munkája elismeréseként –Németh Lajos-díjjal tüntette ki Prakfalvi Endre művészettörténest a március tizenötödikei Nemzeti ünnep alkalmából. Az elismerést dr. Réthelyi Miklós miniszter és Szócs Géza államtitkár adta át. Kollégáinknak ezúton is gratulálunk.

Simon Zoltán régész vezetésével tanulmányútra mentünk a környező várakba, Füzérre és Regécre. A Felső-Magyarországi Várak Egyesületének tagja lett Szádvár a Baráti Kör kezdeményezésére. Civil csapatokkal is felvettük a kapcsolatot, Csobánc, valamint a szlovákiai Sáros és Torna várát felkaroló egyesületekkel kölcsönösen segítjük egymást.

A Castrum Bene Egyesület tagjaként a várkutatás tudományos vonalát követhetjük nyomon.

2008-ban kezdődött a vár ideiglenes állagvédelme.

Először a romfalak felületeit zártuk le trasszhabarccsal, majd a vár nagy kerek rondellájának, a Lisztes-bástyának az állagvédelmét készítettük elő.

A következő nyáron a külső vár több mint negyven méter hosszú várfalának állagvédelmét tűztük ki célul.

Tagjaink végezték – megfelelő szakmai irányítással – a romfalak megtisztítását, a föld alatt megbújó falsíkok kiemelését, a falazáshoz szükséges kőanyag összehordását, válogatását.

A majd tíz méter magas Porkoláb-fal megóvása már több volt, mint állagvédelmi munka.

Ezután következett a külső vár északi falának állagvédelme. Közös erővel, kitartással értük el, hogy a vár keleti része mára egységes látvány.

Kétszer rendeztük meg a Szádvári Nemzetközi Gyermektábort, ahol két tucat fiatal tölthetett el majd egy hetet, s bekapcsolódhattak a várvédők munkájába is.

2010-ben megkezdődtek a régészeti kutatások, s mi izgatottan, kíváncsisággal telve vártuk, hogy előkerüljenek a leírásokban, történelmi forrásokban említett épületek, gazdasági helyiségek maradványai, a várban élt egykori emberek életéhez kapcsolódó személyes tárgyak.

Az előbukkant cserépkálya-maradvány, a kályhacsempék, a sok apró fémtárgy és kerámialelet, és egy teljesen ép, kis, mázas kancsó tovább lelkesítette csapatunkat.

Tavaly közel félszáz önkéntes igyekezett segíteni a Hermann Ottó Múzeum munkatársait a régészeti feltárás munkálataiban. És, hogy mit találtunk a hat nap alatt a hét kutatóárokban? Újabb kályhacsempéket, középkori pénzerméket, várkapuk elpusztult falait, téglából emelt sütökemence maradványait, bronzgyűrűt, működőképes vaskolompot, a vár életének kezdeteire utaló Árpád-kori és őskori kerámiákat, illetve több zsáknyi, kisebb-nagyobb kerámia- és fémeletet.

A Szádvár megmentéséért folytatott munkánkat civil és szakmai szervezetek 2009-ben Podmaniczky-díjjal, 2010-ben Kós Károly-díjjal ismerték el.

S kik is vagyunk? Más vallás, más politikai nézet, más iskolázottság, más hivatás, más egzisztencia, más érdeklődés. Mégis együtt, azokon a napokon, amikor tenni kell, azért, hogy néha mások legyünk, túllépjük saját korlátainkat, legyűrjük gyarlóságunkat, és tegyünk valamit egy olyan ügyért, amely csak a lelkünket viszi előbbre. Talán fel a csillagokhoz, melyek együttállása oly szerencsés a mi szádvári egünk felett.

Tomátás Tímea – Gál-Mlakár Viktor

